

vågnen fra hendes dagdrøm, for først i den vågne tilstand erfares drømmens indsigt som gyldig eller ugyldig. Det hører til hans begrænsede virkelighedsopfattelse, at den menneskelige virkelighed kun er de personlige forholds verden, hvor livets vej er en livets måde: forening i stedet for adskillelse. Kunst som kunstig fastholdt stemning var da for ham i samme grad som en naturstemning uvirkelighed, fordi de begge er kredsende, grænseløse bevægelser i den enkelte, adskillelse i stedet for forening. I konsekvens heraf regnede han med kunsten enten som et udtryk for vildfarelser, hvori virkeligheden tabes, eller som udsmykning af virkeligheden, hvorfor den kun kan signalere om eller pege mod det personlige, hvori befrielsen fra det grænseløse og ubestemte ligger.

Kunst som kunstig fastholdt stemning er en given farve til erfaringer gjort uden for det kunstneriske. De indsigter en sådan kunst kan give er da ikke forbeholdt den skabende kunstner, men kan rækkes selv en gammel præstekone, der lader sig fortrylle af naturen. Og erindringens digter Jakob Knudsen er lige så ilde faren som fru Nielsen og læseren i deres fascination; han er i skabelsens øjeblik som de ude af det virkelighedens forhold, som det er hans værks sag at pege på. De må alle med den vundne indsigt i behold vågne op for at »komme videre«.

Mindedrag er citeret efter *Jyder – Sytten Fortællinger*, 1915, med sidetal anført i parentes. De citerede breve findes på Det kgl. Bibliotek.

Povl Schmidt (f. 1935), højskolelærer, cand. mag. Udg. guldmedaljeaf-handlingen *Paul la Cour. Symbol og virkelighed*, 1963.

Fra dannelsesroman til udviklingsroman

Af AAGE LÆRKE HANSEN

... Det er indlysende, at Væren (det Umiddelbare) skrider frem og bliver et andet Selv (en Negation af det Umiddelbare) og altsaa sit immanente (ikke udenfra betegnede) Indhold. Det standser og bliver sit negative Selv; men gjenoptager en Tilværelsens Udvikling i sig, og denne Gjenoptagen er den bestemte Enkeltheds Tilbliven, som er et Produkt af hiint, og vorder en Urform for videre Udvikling. Dette er Livet.

Fritz Jürgensen

I

Der er noget lykkeligt beroligende ved det 19. århundredes dannelsesromaner. De efterlader hos læseren en følelse af, at alt er som det sig hør og bør. Heltenes liv er nok en tid lang præget af kriser og bitre vildfarelser, men på en eller anden måde ledes dog alting til det bedste. Når helten ser tilbage over sit livs mange tilskikkelser for at uddrage den visdom, som måtte skjule sig i dem, falder det i øjnene, hvor meningsfuldt det altsammen er, hvor godt og retfærdigt tilværelsen er indrettet. Når vi forlader romanen, er alle gåder løst, alle forviklinger redet ud, alle spørgsmål hørt op. »Det bør sig os Alle at fuldkomme vor Skjæbne, den, som tvindes af vor Villie, vor Natur, af alle Traade, hvorved vi ere fæstede til Tilværelsen. Den ender, saa er vor Tro, i det, der er det Bedste eller det Bedst-Mulige«, hedder det i *Hjemløs*.

I 1857 skrev Goldschmidt en kritisk anmeldelse af H. C. Andersens dannelsesroman *At være eller ikke være*. Han bebrejdede heri forfatteren, at han ikke lod sin hovedperson Niels Bryde leve en æstetisk livsholdning til ende, og at han ikke lod ham komme til nogen egentlig sand anskuelse, hvilket kunne ske »ved at betragte den hele Verden belyst af Retfær-

dighedens Idee«. Han ankede over, at Andersen ikke lod Niels Brydes skæbne bestemme af handlinger inden for givne forhold, og at han ikke lod ham nå til »gjennem Erfaring at erkjende noget Fornuftigt, Ledende, Nødvendigt, der er mægtigere end han, og som dog er af en saadan Natur, at naar han forsones med det, hengiver sig til det, bliver han fri«. Alt dette gjorde Andersen ikke, men det gjorde til gengæld Goldschmidt selv – i *Hjemløs*.

Det er velkendt, at den lange roman viser os nemesis som en almengyldig lov i tilværelsen. Det interessante i denne forbindelse er imidlertid ikke påvisningen af denne nemesis, men derimod skildringen af, hvordan mennesket forholder sig til den, hvordan det oplever den. Otto Krøyers erkendelse af nemesis udspringer af hans livs erfaringer, af at der times ham noget som en følge af hans handlinger. Nemesiserkendelsen er bundet til oplevelsen af, at hans handlinger får overraskende og betydningsfulde konsekvenser for ham selv og for andre, som han aldrig i handlingsøjeblikket havde tænkt sig, af at noget fortidigt brat vider sig ud og bliver skæbne. Det er nu mærkeligt, at det er hans vildfarelser og deres skæbnesvangre følger, der leder ham på sporet af livets forunderlige orden. Disse vildfarelser udspringer af, at hans naturlige idealitetslængsel, næret af den omgang han har søgt sig, retter sig mod forkerte mål.

I sin studentertid i København færdes Otto Krøyer i en studenterkreds, hvis fornemste medlem er Schjøtt. Schjøtt er en ivrigt diskuterende ektemporal tænker, en overordentlig inciterende forkynder af idealet, men det har sig på en særlig måde med hans idealitetskrav. Han har ikke noget ønske om at ændre verden eller sig selv. Han er æstetiker, der kender til livet, men ikke er med i det, som i fantastisk uvirkelighed står uden for sig selv og med ironi slår bro over alle indtrædende modsætninger mellem sine kønne ord og sine personlige forhold. Hans indflydelse på Otto er afgørende. Han skærper hans blik for det ideale, men anviser ham ingen vej til at nå det i handling, og handling er netop det, Otto længes efter: »hos Otto var Attraaen endnu meest sjælelig, han higede efter Livets skønne Illusioner; de Skuffelser, han hidtil havde lidt,

havde kun borttaget de virkelige Gjenstande for hans Tragten, men ikke selve Attraaen, og Skjønhedsteoriene havde henviist Opfyldelsen til en Verden, han troede at kunne gribe«. Men idet skjønhedsteoriene omsættes til handling afsløres deres svaghed, for i medmenneskelige forhold ligger skyld og ansvarlighed. Ottos færden i virkelighedens verden bliver ikke uden følger, der times ham noget, idet han »griber« efter verden.

Efterhaanden begynder han at ane, at der er en slags orden i livet, og at noget i hans personlighed og fortid ligger som en hindring for den strålende tid, han længes efter og tror skal komme. Men det bliver ved anelsen, den første vage fornemmelse af tingenes rette sammenhæng. Da er tiden inde til at Otto kan møde sin forløser, således som han tidligere har mødt sin forfører. I Rom bliver han en interesseret tilhører til den engelske jøde De Castros lange udredninger af nemesisideen. Her får han sandheden forærende, han kan gribe den intellektuelt. Men kan han også gribe den personligt og føre den ud i livet? Herom handler romanens sidste del, hvori De Castros lærdomme skal fyldes med liv, opleves og inderliggøres.

Denne proces er ejendommeligt derved, at den forløber i en cyklisk kurve, den er bundet til en gentagelse af ydre omstændigheder og indre tilstande, som Otto i begyndelsen tolker som en særlig gunst, der bliver ham til del. Men som han til sidst forstår som nemesis' virken i hans eget liv. I samme øjeblik han virkelig erkender dette, forløses også hans sande jeg, hans egen idé som menneske folder sig ud og bryder igennem med alle farver.

Ligesom der i tilværelsen skjuler sig en orden og skjønhed, en idé, således rummer det enkelte menneske en ideal kerne, en guddommelig idé, som det er dets opgave at fuldkomme. Også dette sker i tiden, i livets gang. Da Otto bryder op fra sit hjem og begiver sig ud i verden, bliver han manden med barnebilledet (det ideale) skjult i sig. Dette billede af hans egen idealitet dukker op i flere betydningsfulde sammenhænge, men Otto forstår ikke, hvad det betyder. Først da de mange forsøg på at blive digter, revolutionshelt og ideal elsker er slået fejl, kan han erkende: »Jeg er passeret forbi Idealet! Jeg har ladet det ligge til Siden og er ført videre af Strømmen. Den store, skønne

Menneskehed fortsætter sin Vej hen imod det, jeg er ikke længer med (. . .) Jeg har elsket Mange og tabt min Sjæl derpaa, istedenfor at elske Een og faae mere Sjæl«. Denne udvikling er, som Otto har fået at vide af De Castro, ligeledes en følge af nemesis.

Nemesis er den straffende magt, men den er også den frelsende. I bogens sidste del kan Otto frelse sin sjæl. Det sker i en symbolsk situation, hvor alle gode magter i tilværelsen og i ham selv på hemmelighedsfuld måde griber ind og retter hans skæbne op. Denne situation fremtræder som et koncentrat af bogen, idet den skildrer et fald og en forløsning. Otto har mødt sin barnekæreste Emilie og har igen forelsket sig i hende, skønt hun er gift. En aften hvor ægtemanden er borte fra hjemmet, flammer hans lidenskab op, og han står i begreb med gennem et vindue at trænge ind til hende. Ved et »tilfælde« forhindres han deri, og idet han i lede over sig selv vender sig bort, ser han pludselig et hus noget borte stå i flammer. Dette hus er ingenlunde noget tilfældigt hus, i det befinder sig en ung kvinde, som hedder Marie Elisabeth (hans moders navn) og en lille pige, i hvis øjne han engang har set sin barndom. Huset er hans egen barndom, altså hans eget ideale selv. Hans lidenskabs bål, som truer med at fortære hans ideale kerne har fået fysisk virkelighed. Idet Otto nu trænger ind i huset og redder de mennesker som er i det, redder han tillige sig selv. »(. . .) samtidig med, at det Hele var fuld Virkelighed, blev det tillige et Symbol, med Uvillie mod sig selv drev han sig frem til igjen at faae Himlens Skodder aabnede, hvad det end skulde koste. I dette Øieblik, da Sjælen opbød sine dybeste og hemmeligste Kræfter, saae han midt i Røgen og Lueskinnet sin Faders Ansigt, saadan som det blegt havde seet paa ham sidste Gang, og det lignede trods dets belege, strenge Alvor Barnebilledet, han engang i svær Kamp havde fornummet indvendig«. Som fugl Phønix rejser hans sande jeg sig af asken.

På dette tidspunkt og i nøjeste forbindelse hermed er det, at han endelig erkender tilværelsens forunderlige blanding af strengthed og gunst. Idet hans ideale selv frigøres, og idet han oplever og hengiver sig til nemesis, »ømslaaet, forfærdet og

ekstatisk greben«, er hans dannelsesvej til ende. Det ideale i tilværelsen og det ideale i mennesket klinger sammen i harmoni, Otto er blevet sig selv og en del af en meningsfuld helhed, hvad der i grunden er ét og det samme. I det store makrokosmos finder mennesket som mikrokosmos sin plads.

Som det fremgår af det foregående er romanens udviklingshistorie trefaset. En oprindelig, barnlig harmoni afløses af en tid præget af uro og disharmoni, som tillige i sig rummer muligheden for frelse, en frelse der da danner bogens tredje fase. Midterafsnittet – krisetiden – er det længste, det er her bogens tyngde ligger. Dette afsnit er en handlingsmættet skildring af Ottos oplevelser i Danmark, Italien og Schweiz og virker broget – og en smule forvirret – men i det væsentlige er det enkelt og storlinjet. Ottos erkendelse af tilværelsens orden og skønhed og hans eget indre livs spændinger danner et forløb, der kan skildres som anelse, belæring, oplevelse, hengivelse. Han aner sammenhæng, belæres af De Castro om den, oplever den i kraft af sine vildfarelser, hengiver sig sluttelig til den. Eller med andre ord, han forføres af Schiøtt, farer vild, belæres om frelsesvejen af De Castro, frelses til slut. Den omfattende erkendelse af livets sammenhæng og den skønne udfoldelse af sjælens ideale kerne forløber således i en rytme, der minder påfaldende om syndefaldsmyten.

Ottos frigørelse fra barndommen tager sin begyndelse i en situation, der rummer håndfaste allusioner til den bibelske syndefaldsberetning, og i den lange hjemløshedperiode – efter faldet – findes med jævne mellemrum Kristusforestillinger (Nehme mein Kreuz auf Dich und folge mir), der indtager en central plads i Ottos frelsesvej. Da endelig dannelsen fuldkommes i den symbolske situation, får Otto sit spydstik i siden, »det var hans Fader, der rørte ham, halvt i Vrede, halvt med forunderlig Kjærlighed«. Otto har nået sin idealskikkelse og er blevet ét med ham. Kristus er forløseren efter syndefaldet, ved at hengive sig til ham frelser Otto sin ideale sjæl, barnet i sig. Da han dør hæver barnet sig mod sit ophav, faderen eller Gud.

Man kan da tale om to lag i bogen. Et realistisk, mangfoldigt livsbillede, hvis centrale tema er Ottos dannelsesvej fra

illusion til erkendelse, og en underliggende mytisk forestilling om fald og forløsning. I samme øjeblik disse to forestillingsverdener forenes og bliver hinandens fylde, er dannelsen afsluttet.

II

De mange dannelsesromaner i vor litteratur, hvoraf vi nu har læst den bedste, skildrer alle i et omfattende livsbillede en ganske bestemt udvikling, som har navn af dannelse. Er romanerne indviklede og sindrige, så er til gengæld selve dannelsestanken ret simpel – og stort set fælles for hele guldalderen.

Det er dannelsens grundlag, at tilværelsen i sig selv er meningsfuld, at den rummer orden og skønhed. Bag denne verdens tusind ting findes der et stort usynligt rige, hvori livets spil egentlig foregår. Den synlige verden er et afbillede, et spejl, ufuldkommen, men med et guddommeligt indhold skjult i sig. Det er da det enkelte menneskes opgave at erkende den skjulte orden og skønhed i verden og i sit liv at hengive sig til den. Det må forudsættes som fuldkommen afgjort, skriver Poul Møller, at »ethvert menneskeligt Individ har den Bestemmelse at udtrykke det almindelige Fornuftliv under en eiendommelig Form (. . .) at dets virkelige Liv er dets Overensstemmelse med sit Livs Ide«, og det skulle ikke være nødvendigt, skriver han andetsteds, at bevise at det enkelte menneske i og med at det erkender den guddommelige vilje i livet tillige erkender, at dets egen sande vilje er »et Værk af den samme Fornuft«. »For saa vidt endelig Menneskets rene Selvbestemmelse er den ved Religiøsitet helliggjorte Villie, handler det i fuldkommen Harmoni med den hele Fornuftverden; det er, hvad det skal være«. Det er, hvad det skal være – så simpelt kan det udtrykkes, så simpelt er det ikke. For hvordan nås dette mål, hvordan erkendes tilværelsens guddommelige orden, og hvordan bringer mennesket sig i overensstemmelse med den? Fra dannelsesidealet vender vi os mod dannelsesprocessen, fra målet mod vejen.

»Fornuft og Idee virke i ethvert til menneskelig Existent udviklet Menneske. Men at det deri indenfra i os virkende

høiere Liv i sit Væsen er en guddommelig Indflydelse i os tilstædeværende Magt, at denne skal fremelskes som en saadan, saa at en levende Kjerlighed til Gud kan gaae frem deraf, og at det høiere Liv nu skal holdes helligt som et gudeligt Liv og næres som et saadant, dette fattes og erkendes kun af Mennesket i Livets Fremgang«, skriver Sibbern og fortsætter: »Ideernes Erkendelse og klare Forestillinger om dem erhverves og uddannes under Livets Virken. Det samme gjelder om alt universelt, at det selv, som noget ideelt, er til forud for Individet, hvori det kommer til Realitet, men at dets Magt og Virkning i Individet er noget, der under selve Livet indtræder og voxer«. Livet selv, vore oplevelser og erfaringer, bringer erkendelsen, åbenbarer sin egen lovmæssighed, hvortil vi må hengive os, idet vi ud fra vor fri vilje handler i overensstemmelse med den. »Hvad der faaer Magt i Individet, faaer det kun ved at optages med Frihed, men den frie Selvbestemmelse forudsætter atter, at den bestemmende Indflydelse har indfundet sig ved sig selv, og den virker nu, naar den er optaget, efter sin indre Natur med Nødvendighed. (. . .) Men da ingen kan ville uden at ville dette eller hiint bestemte, eller da Villiens Gjenstand ikkun kan være Tilknyttelsen til noget andet, hvilket Individet lader herske i sig, saa kan kun en ægte og kraftig Hengivenhed og Kjerlighed gjøre ægte fri«. Frihed er nødvendighed, fri bliver man ved at acceptere og elske den guddommelige nødvendighed, ved at gøre sig til ét med den. I denne proces bliver mennesket i dybeste forstand sig selv. »Ogsaa hvad Mennesket især angaaer, hører det ham lige saa væsentligen til, at udvikle sig og leve efter sin eiendommelige Naturs indre Tilsagn, efter sin egen Tilværelses indre Drivt, som at leve i Overensstemmelse med Ideen om det Heles Orden, og at ordne og føie sig ind i dette Hele paa en bestemt Maade. Derom dreier sig netop Livets Opgave først og fremmest, at naae til det Punct, da den personlige Villie saaledes kommer til at gaae op i, og at harmonere med, den evige Villie, at denne selv bliver til Livets inderste Drivt og Tilskyndelse hos Individet«. Erkendelsen af livets love er forudsætningen for dannelsen, selve dannelsen er det enkelte menneskes accept af dem og individuelle forvaltning af dem i handling og adfærd. »Følelse og Villie ere i Modsætning til

Erkjendelsen Livets mere individuelle og personlige Grundytringer, i og ved hvilke, under et almeent Livs Gjenfødelse i den Enkelte, en individuel Persons særegne Bestaaen træder frem og gjør sig gjeldende«. Det er hele denne proces, der udtrykkes i Goldschmidts ord om, at »Mennesket er til for at erkjende Ordenen og bringe sig i Orden«.

Denne dannelsesstanke er, som denne citatmosaik sandsynliggør, levende i hele vor guldalder, fra Sibbern i 1820'erne, til Poul Møller i 30'erne, Goldschmidt i 50'erne og endelig til Hans Brøchner så sent som i 1871. Han skriver – og dette skal være det sidste citat – »Men idet Selvet bliver sig bevidst som indordnet i et mere Omfattende og som underordnet under et Høiere, bliver dets Hævden af sig selv i sin Ejendommelighed Et med dets Hængivelse til det Høiere, det skal tjene; med andre Ord: dets Selvhævdelse og Selvudfoldelse faaer det Ethiske Præg, dets Villen af sig bliver en Villen af en høiere Fordring, af Tilværelsens Lov og af Guddommens Villie«.

Det således dannede menneske kaldte Poul Møller »den restituerede Adam«, hvilket viser en morsom overensstemmelse med vor opfattelse af syndefaldsmyten som det dybeste lag i »Hjemløs«. Den faldne Adam bliver den restituerede Adam – det er dannelsesstankens og dannelsesromanens grundtema.

III

Det gode varer sjældent så længe. Hele denne dybsindige tilværelsestolkning rammes på afgørende måde af de nye tanker, som er indholdet af det moderne gennembrud. Idet »Vi ombytte Underets gamle Poesi med Lovbestemthedens nye Poesi«, som Jacobsen skriver, bliver vilkårene andre. Og på disse nye vilkår kan der ikke længer skrives dannelsesroman, men derimod nok denne romanforms arvtager, udviklingsroman. Som jeg i det foregående valgte *Hjemløs* som repræsentant for dannelsesromanen, således vil jeg nu læse Pontoppidans *Lykke-Per* som repræsentant for den naturalistiske udviklingsroman. Undervejs skal jeg forsøge at perspektivere denne læsning ved korte udblik til andre udviklingsromaner fra denne tid. *Lykke-*

Per er ofte blevet analyseret og det kan synes unødigt at tage den frem igen. Når det alligevel sker, er det, fordi det forekommer mig, at man ved at se den i lyset af genretaditionen får væsentlige sider af den til at træde tydeligere frem, end det hidtil har været tilfældet.

Man har, i god overensstemmelse med naturalismens psykologi, beskrevet Pers udvikling ud fra de grundtræk i hans personlighed, som bestemte den. Udgået fra et pligtstro, traditionsbundet milieu, hvis livsform er religiøs og verdensfor-sagende, udvikler Per sig på grund af arvelige og milieubestemte faktorer til et irreligiøst, traditionsfornægtende menneske, hvis stræben retter sig mod en plads ved livets højbord, blandt fri og frelse mænd. Og det ser en tid lang ud til, at han vil nå sit mål, selv om bundetheden til fortiden, Sideniusarven, åbenbarer sig på betydningsfulde tidspunkter, og selv om hans vældige plan til tæmning og udnyttelse af havets og vindens kræfter kan ses som en projektion af hans indre kamp for at overvinde kræfter i sig selv. Imidlertid, da han og Jakobe endelig forenes i Schweiz er det for ham, som var ethvert spor af fortiden borte, og som lå tilværelsen åben for hans stræben. »For Per havde disse Dage virkelig betydet en ny Fødsel og en ny Daab. Livet havde med eet opladt sig for ham i en Fylde og en Skønhed, hvorom han aldrig havde drømt (...) Jakobe selv var som forvandlet for ham. Han elskede hende nu som den Kvinde, der havde skænket ham nyt Liv, der havde udvidet hans Verdens Grænser, og i hvis Favns han havde fundet den Besværgelse, der manede Dødens Skygge fra hans Vej«. Og Jakobes og Pers samliv i Alperne slutter med at man ser dem: »Saa gik de Arm i Arm langsomt videre, stigende opad i det flammende Solskin, ombølget af Foraarets stærke og vilde Aroma«.

Havde Pontoppidan sluttet sin skildring af Lykke-Pers udvikling med denne situation – så havde den i læserens bevidsthed fremkaldt ekkoet af den første naturalistiske udviklingshistorie, vi har, nemlig J. P. Jacobsens »Mogens«, hvor jo Mogens sammen med sin Thora forsvinder ind i den frugtbare natur, ladende fortiden bag sig som en afkastet ham – og så havde *Lykke-Per* som »Mogens« i sin forkyndelse været en hyldest til eros' befriende magt. Men det er den jo ikke. Den er

ikke noget eventyr om at vinde prinsessen og det halve kongerige, den fortsætter dér, hvor eventyret slutter og dér, hvor historien med Neergaards ord begynder at blive interessant for voksne mennesker, dér, hvor bundetheden til fortiden vider sig ud og kommer til at beherske Pers livsbane. Åndshistorisk kan vi sige, at medens »Mogens« blev skabt på det moderne genembruds optimistiske stemning, rinder inspirationen til *Lykke-Per* af en oplevelse af de nye ideers negativitet. Læser vi videre i bogen, viser det sig, at den konflikt mellem villen og kunnen, mellem stræben og bundethed, som Per bliver sig bevidst i Schweiz, og som han tror overvundet gennem Jakobs kærlighed, i tiden der følger kommer til at beherske ham så fuldstændigt, at han giver sig de magter i vold, han havde trodset, i samme øjeblik han konfronteres med begivenheder, der får hans skjulte og fortrængte stemningsliv til at blusse op.

Skildringen af dette forløb er gennemført deterministisk, det er muligt at føre alle Pers handlinger tilbage til arveligt eller milieumæssigt betingede grundtræk i hans karakter. Om det så er opgøret med barndomshjemmet, finder det sin forklaring i sådanne faktorerers indflydelse. Vi ved, at Sideniusslægten af og til skyder et vildskud, en oprørske og kraftig personlighed som Per, og vi ved fra skildringen af hans barndom, at dybtgående oplevelser har skabt en stridbar og trodsig ensomhedsfølelse hos ham. Men det væsentlige i fortællingen fremtræder dog som en påvisning af, at Pers livsbane ikke bestemmes af det, han vil, men af konflikten mellem det han vil og det han kan. Og at denne konflikt kommer til udtryk i en sjælelig splittelse, en spaltning af personligheden. Determination fører til splittelse i samme øjeblik, der gøres oprør imod den. Kun den, der som Per bryder med sin arv og sit milieu, kommer i konflikt med sig selv. Hans brødre og søstre, der fortsætter barndomshjemmets liv og overtager dets meninger og vurderinger, opdager aldrig, at de er bundne, sådan som Per gør det, fordi han prøver at slide båndene itu.

Pers lange kamp med sig selv bringes til en foreløbig afslutning, da han opgiver sin drøm om at blive fører og fornyer og ungdommens samlingsmærke og falder til ro i et idyllisk ægteskab med præstedatteren Inger, hans ungdoms Franciska i en

ny skikkelse, beskærmet, som han tror, af alle gode verdslige og himmelske instanser. Men det holder ikke.

Før vi går videre, vil vi imidlertid atter standse op og betragte en anden udviklingsromans helt, der også må slette sin ungdoms devise ud og slå sig til ro i det simpelt-idylliske, nemlig Niels Lyhne. Når man fra *Lykke-Per* vender sig mod *Niels Lyhne*, er det som at rejse ind i et helt andet åndeligt landskab. Her er alting mere stillestående, mere lukket. Her dvæles i stemninger og følelser, og konturerne er udviskede og slørede som i skumring. En række forskellige og dog så ens billeder tegner sig for os og efterlader en følelse af afmagt og melankoli – det er så forgæves alt sammen for Niels Lyhne. Vi ser ham mest fra ryggen, som Vilh. Andersen siger, men det er en meget talende ryg. I *Lykke-Per* er der ingen dvælen, handlingen er spændende og underholdende. Der sker noget omkring Per Sidenius, han er et handlende og villende menneske, der er energi og kraft i hans væsen.

Men bag de iøjnefaldende forskelle ligger der væsentlige ligheder gemt. Det er karakteristisk, at både Niels Lyhnes og Lykke-Pers indre splittelse lader sig føre tilbage til et brud med deres oprindelige milieu, og det er karakteristisk, at denne sjælelige delthed ytrer sig ved, at de har svært ved at gribe livet, ingen af dem kan få og beholde taget i tilværelsen. Deres udvikling bliver en skildring af afsked og skilsmisse, deres livsgang bliver påfaldende rytmisk og fremtræder ikke som vækst eller fremgang. Hverken Niels Lyhne eller Lykke-Per får deres arbejde gjort færdigt og ført ud i livet, og over for kvinden svigter deres evne til at skabe varighed og styrke i samlivet. De mange forgæves forsøg på at realisere deres ungdoms drømme og længsler lader dem resignere i et stiltfærdigt ægteskab, hvor de har taget skjoldet ned og slettet devisen ud. Men ingen af dem får lov til at leve resignationens relative lykke til ende. Begge ægteskaber opløses, de skilles fra deres hustru og børn. Men i dette sidste afsnit af deres liv skilles deres veje på en så afgørende måde, at det lys, deres sidste år kaster tilbage over deres liv, får lighederne til at fremtræde også som forskelle.

For Niels Lyhne er resignationen en opgivelse af problemerne, han forlader dem uløste, trætheden i ham har sejret.

Han falder til ro i samlivet med sin barnebrud og lærer det legemlige arbejdes velsignelse at kende. Han er endelig blevet lykkelig. Men det varer ikke. Da Gerda og barnet dør fra ham, bliver han den magtesløse tilskuer til sin egen ulykke.

Indtil det punkt i *Niels Lyhne*, hvor resignationen bliver endegyldig, er det rimeligt at tolke bogen som en kausaldeterministisk udviklingsskildring; vi kan søge efter og beskrive årsagerne til udviklingen – konflikten mellem vilje og bundethed – og vi kan skildre konflikten virkninger: værdinihilismen, meningsløsheden, den manglende sammenhæng i livsbane og personlighed, men Niels Lyhnes sidste år lader sig ikke tolke ud fra sådanne retningslinjer. Har man tidligere i bogen haft en følelse af, at de nederlag og katastrofer, der ramte Niels, ikke havde nogen rimelig grund, så bliver denne følelse nu manifest. Der kan ikke gives forklaringer på alle de ulykker og katastrofer, der kommer over ham, de kommer blot, uafvendeligt. Hermed er vi nået frem til ikke blot at kunne konstatere, at de mange konflikter, der gemte sig i det moderne gennembrud, viste sig med pinefuld klarhed i *Niels Lyhne*, men også at selve den basale tilværelsestolkning, at mennesket med Brandes' ord »er givet til Priis for den uhyre Verdensmaskine med alle dens Hjul og Tænder«, nu er blevet den dystre inspiration for litteraturen.

I sin barndom bliver Niels vidne til en begivenhed, som kommer til at sætte dybe mærker i hans sind. Det er mødet mellem Bigum og Edele, en episode i bogen, men én, der som Vilh. Andersen skriver betyder det hele. Mødet mellem Edele og Bigum er mødet mellem to drømmere, to mennesker der lever i lukkethed omkring sig selv, og Niels ser den lide, som træder ud af sig selv og giver sig livet i vold.

Edele sidder en septemberdag uden for havestuen og blader i nogle kobberstik. Hun sidder midt i en verden af sol og farver, ligesom lukket inde af alle de farver og alt det lys omkring sig. »Spæt af Sol ved Spæt af Sol, saa det var, som lyste det, gennem en hullet Skygge, Altsammen Lyset imøde med egne Farver, hvidt fra Edeles hvide Kjole, purpurblodigt fra Purpurlæber, og gult som Rav fra det ravblonde Haar«. Hun trættes og keder sig. »Saa satte hun sig til Rette med en Be-

vægelse, som lukked hun Omgivelserne ude og gjemte sig i sig selv«. Da kommer Bigum gående, »han var ganske fordybet i sig selv«, han »flygter fra sine egne pinefulde Tanker, og veed, at han flygter forgjæves«. Så støder han på en solhat, der som en udsending fra hendes verden ligger foran ham, ved den standser han op, og med den begynder deres samtale. Han erklærer hende sin kærlighed, men han afvises, »gjør det Dem ulykkelig, saa maa De være ulykkelig. Lider De, saa lid, der maa være Nogle til at lide«. Hun går, og stuepigen samler kobberstikkene ind, intet er tilbage. »Saa kunde han gaa«. Niels, der har været en greben tilskuer til dette optrin, bliver nu for første gang grebet af frygt for livet, og i angstfuld anelse forstår han, »at naar det havde dømt En til at lide, saa var denne Dom hverken digtet eller truet, men saa blev man slæbt til Pinebænken og saa blev man pint, og der kom i det sidste Øjeblik ingen æventyrlig Befrielse, ingen pludselig Opvaagnen som fra en ond Drøm«. Giver man sig livet i vold, lader man, i stedet for selv at digte, livet digte med sig, så bliver man pint, for livet er ubønhørligt.

Det Niels her forstår i anelsesfuld angst bliver i hans sidste år til oplevet virkelighed. Da Niels ved sit barns sygeseng beder til Gud – ganske som han i sin barndom bad for Edeles liv – retter hans bøn sig ikke til den kristne, barmhjertige Gud, men til den Gud, der piner og martrer os. Vi kan sige, at hans bøn retter sig mod livets blinde kræfter, at de må standse det spil, de driver med os, men han bønhøres ikke. Ensomheden og lidelsen, følelsen af prisgivethed – det er »Niels Lyhne«s inspiration.

I *Lykke-Per* er det anderledes, hans ægteskabs opløsning og skilsmissen fra hustru og børn er resultatet af en viljesakt. Per bliver ikke – som Niels – sluppet af livet og kastet tilbage til sig selv, tværtimod slipper han livet for at finde sig selv. Hans livsgang skyldes overalt hans egne handlinger og beslutninger, han er selv skyldig i den. Han forlader ikke sine problemer, men søger lidenskabeligt at løse dem. Og hans stræben lykkes til sidst, idet han lærer sit naturlige voksested at kende og bliver sig sit eget væsens grundindhold bevidst.

Idet vi vender os mod *Lykke-Pers* sidste år, sker det også her – men af helt andre grunde end i *Niels Lyhne* – at de

idéhistorisk bestemte retningslinjer for analysen af udviklingsromanen, som vi hidtil har fulgt, ligesom svigter os. Vedbliver vi i læsningen af *Lykke-Per* at lægge vægt på udviklingens årsager, så får vi vanskeligt ved dækkende at beskrive sammenhængen i udviklingen. Derfor tvinges vi til tilsyneladende at vende alting på hovedet og tage vort udgangspunkt, ikke i udviklingens årsager, men i dens mål, hvilket vil sige, at vi kan prøve at læse bogen som en moderne dannelsesroman. Med andre ord forskydes interessen fra udviklingens kausalitet til dens finalitet.

I Pontoppidans erindringer, hvis sidste udgave bærer titelen *Undervejs til mig selv*, kan vi læse følgende: »Jeg kendte endnu ikke det Ord »Trahimur«, som Augustin lod indgravere i sit Signet og gjorde til sit Valgsprog. Og om jeg ogsaa havde kendt det, vilde jeg ikke den Gang have forstaaet, hvilken Livserfaring det rummer. Vi føres. Ofte stik imod vore hedeste Ønsker, ja paa Trods af den selvherligste Vilje opfylder vi, hvad der er bestemt for os og maaske ikke bliver os klart, før ved Livets Afslutning. Nietzsche maa aabenbart ogsaa have kendt noget dertil. I Fortalen til hans store Værk: »Menschliches, Allzumenschliches« hedder det: »Vor Bestemmelse regerer over os, før vi kender den. Det er Fremtiden, der uden vort Vidende styrer Øjeblikkets Liv«.

Nietzsche nævnes flere gange i Pontoppidans erindringer, dels som her fordi han har formuleret en skæbneopfattelse, som blev Pontoppidans egen, dels fordi Nietzsches »Forkyndelse med dens dristige Krav til Personligheden« tiltalte ham. Pontoppidan læste Nietzsche i vinteren 1889-90, og den der havde ført ham på sporet af dette forfatterskab var naturligvis Georg Brandes, af hvis artikel i *Tilskuerens* augusthefte 1889 han havde følt sig ramt. Det er muligt at påvise, hvordan denne artikel kan spores i *Lykke-Per*, især i Jakobes skikkelse. Men vigtigere end Nietzsches indslag i Jakobes meninger og vurderinger er imidlertid det krav til personligheden, som formuleres i »Aristokratisk Radikalisme«. Det hedder heri: »Ved sin Indtræden i Livet møder Ungdommen da forskellige, lidt mere eller lidt mindre filistrøse, Gruppemeninger. Jo mere den Enkelte er anlagt til et virkeligt Menneske, des mere Modstand gør han

mod at følge en Hjord. Men selv om en indre Stemme siger til ham: Bliv dig selv! Vær dig selv! hører han med Mismod dens Tilraab. Har han et Selv? Han véd det ikke; han kender det endnu ikke. Han ser sig da om efter en Lærer, en Opdrager, én, der ikke vil lære ham noget fremmed, men lære ham at blive sig selv, denne Enkelte. (...) Han vil ikke have sig et Dogme foremalt, i hvilket han bør havne. Men han føler med Uro, at han selv er fyldt med Dogmer. Hvorledes finde sig selv i sig selv, hvorledes udgrave sig selv af sig selv? Det er dertil, Opdrageren skulde hjælpe ham. En Opdrager kan kun være en Befrier«.

I sine sidste år får Per ofte besøg af sin nabo, der skønt han lever et lykkeligt familieliv og stadig har sin barnetro i behold, alligevel ofte har både triste og trætte timer. I sin nød betror han sig til Per, og denne havde »paa sin korte og rolige Maade svaret, at han i saa Fald ikke havde fundet sit naturlige Voksested, hvor han alene vilde kunne lære den højeste Menneskelykke at kende: at blive sig sit eget Selv fuldt og klart bevidst. Men da Skolelæreren derefter spurgte ham, hvorledes man bar sig ad med at søge dette Voksested, svarede han, at herom kunde det ene Menneske ikke meddele det andet Raad, her maatte enhver frygtløst give sig det Selvfoldelsens Instinkt i Vold, der var nedlagt i alt det skabte«.

Det gælder om at finde sig selv, og ingen kan hjælpe os til det, ingen kan vise vejen og fortælle os, hvem vi er, det kan vi i sidste instans kun selv gøre. Men når vi indtræder i livet, kender vi endnu ikke vort eget selv, og alligevel skal vi for ikke at gå vild kende det. Det er denne modsigelse, Brandes taler om, og som han løser ved at pege på den virkelige opdragers maieutiske virksomhed, og det er denne modsigelse, der bestemmer Lykke-Pers hele udvikling op til det punkt, hvor han endelig finder sig selv. For Lykke-Per kan modsigelsen nemlig ikke løses gennem en opdragers virksomhed, fordi opdrageren, og det vil i dette tilfælde sige de mennesker, Per knytter sig til og spejler sig i, kun sjældent er befriere, men tværtimod ofte forførelse. Derfor kan han af bitter erfaring sige, at det ene menneske ikke kan give det andet råd i dette spørgsmål.

Med alt dette bliver Pers udvikling da en udvikling frem

mod noget, som først på et meget sent tidspunkt bliver ham klart. »Vor Bestemmelse regerer over os, før vi kender den. Det er Fremtiden, der uden vort Vidende styrer Øjeblikkets Liv«.

En tolkning ud fra de retningslinjer, der her er afstukket, kommer naturligt til at koncentrere sig om de tre nøgleord: lidenskab, illusion og erkendelse. Lidenskaben er den selvvirkende kraft, der er nedlagt i personligheden, »den urmenneskelige Udfoldelsesdrift«. Personligheden udfolder sig gennem en tolkning, forudkaster en tydning af sig selv, sit mål og sin vej. De tolkningsbilleder, hvorefter menneskets længsel og stræben retter sig, er da, dersom de ikke er i overensstemmelse med personlighedens inderste væsen, illusioner, som imidlertid kan opløses og føre frem til en virkelig erkendelse af personlighedens struktur og dens naturlige voksested.

Den kloge pastor Fjaltring, som bliver Lykke-Pers sidste ven og virkelige forløser, taler da også om en sådan erkendelsesvej: »I et af sine spøgefulde Øjeblikke havde han sagt: Dersom det er rigtigt, at Vejen til Helvede er brolagt med vore gode Forsætter, saa maa jo nødvendigvis Vejen til Himlen være banet med vore slette. Derpaa havde han udviklet, hvorledes der var mere Sandhed heri, end det i første Øjeblik kunde se ud til; thi – sagde han – ligesom det menneskelige Legemes Gang noksom bekendt var et bestandigt men betids afbrudt Fald, saadan var ogsaa vor Aands Udvikling hen imod Fuldkommenheden et uafsladeligt Syndefald, af hvilket vi oprejstes ved en instinkt-mæssig virkende Selvopholdelsens Kraft, der var af guddommelig Oprindelse«. Det er også Pers erfaring, blot erstattes oprindelsen i Gud med oprindelse i selvet. Hvor Per har søgt Gud, har han overalt kun fundet sig selv. Lad os da begynde forfra igen og følge Pers livsgang undervejs til sig selv.

Det er fra de tidligste barneår Lykke-Pers opfattelse, at han er en af skæbnen udkåren, at han har gudens mærke på sin pande. Og da han i nogle lykkelige feriedage sammen med Jakobe for første gang elsker og genelskes modnes i ham en slags religiøs følelse af, at han nu virkelig gennem kærligheden er blevet et helt nyt menneske, befriet for sin tyngende fortid. Jakobe bliver den kvinde, som har skænket ham nyt liv, som har ladet ham fødes påny. Denne oplevelse af genfødsel er

knyttet til en ganske bestemt livsholdning, der giver den farve og dybde. Det er den holdning, hvis lødigste repræsentant er Jakobe. For hende er livet en hengivelse til altet og naturen, og dets fornemste følelse er kærligheden, det er på den, vi skal grunde vor stræben og vort forhold til andre. Kærlighed og livshengivelse, udadrettet engagement i et fællesskab, det er det karakteristiske.

Det er Pers første store illusion, at han tror sig udvalgt og genfødt til et sådant liv. Og illusionen bliver tragisk og nedbrydende for ham, fordi han ikke kan slippe dens grundholdning: livshengivelsen. Hele resten af bogen kan læses som en lang beretning om, hvorledes denne grundholdning antager forskellige former og stadig fyldes med nyt indhold, og hvorledes dens mange ytringsformer alle lader Per opleve en genfødsel og en orden i sit liv. Genfødselsoplevelsen er i sin grund en oplevelse af, at det, der er hans væsens kerne, nu endelig bryder frem, og følelsen af at være udvalgt er i sin grund en følelse af orden i livet, af at et forsyn, en styremagt, har ledet hans vej og gjort den meningsfuld. Det vil med andre ord sige, at de skiftende illusionstilstande følges af en følelse af identitet. Og netop derfor bliver illusionen farlig. Thi tilsyneladende løser den problemet om, hvem han er, og hvor han hører hjemme. Illusionen lader altid Per opleve, at han nu er nået til vejs ende, at han nu virkelig er blevet den han er. Men det afsløres til gengæld også, at det er en illusion, at det billede, han har formet af sig selv og sin skæbne, er et blændværk, en vildfarelse.

Det afsløres for læseren ved den måde, hvorpå Per forvalter sin oplevelse af genfødsel til et liv i kærlighedens og hengivelsens tegn. Mens Jakobe efter afskeden med Per kan leve videre på sine oplevelser og holde dem fast, så varer det ikke længe, før Per har perverteret kærligheden til et bedøvelsesmiddel, der skal skabe glemsel for hans pinagtige indre problemer, og før hans udadrettede stræben i fremskridtets tjeneste forvandler sig til magtbegær. Hans drøm bliver en cæsarisk magt over mennesker og et renaissanceagtigt nydelseliv. Men da har hans inderste tankeliv allerede længe været vendt mod helt andre egne, og efterhånden vokser også hans egen forståelse af, at han har levet på et blændværk. Det er den voksende følelse af indre

forvirring og afmagt, der til slut bringer ham indsigt. Da han følger sin moders kiste over Kattedag, rejser han med det samme bort fra en livsform, hvori hans personlighed ikke kunne rummes. Men det viser sig nu, at illusionens grundforestillinger om genfødsel og personligt forsyn ikke slippes, lige så lidt som han opgiver sin tro på at høre livet til. Det bryder sig alt sammen kun nye veje.

Siden faderens død har den moderne, irreligiøse ingeniør Per Sidenius i al hemmelighed været optaget af filosofisk læsning. Han har ledt efter det ord, der for altid kunne udlette forestillingen om et hinsides, men han har ikke fundet det. Til gengæld finder han nu i det, han desperat har bekæmpet, en ny kraft, der lader ham opleve en frigørelse, og som atter giver hans liv mening. Denne kraft finder han åbenbart i sin moders skikkelse. Når han i tankerne gennemgår hendes rigt bevægede liv, falder han i undren over den kraft, der har båret hende frelst gennem alle lidelser. »I en gammel værkbruden Præstekones Lignelse havde der aabenbart sig for ham en Kraft, mod hvilken selv en Cæsars Vælde nu syntes ham fattig og ringe, – en Kraft og Storhed i Lidelsen, i Forsagelse, i Opofrelse.« Og han føler, at der forberedes noget afgørende i hans indre liv: »Der var i hans vaagnende Anger og Smerte noget af det samme underfuldt betagende som i en fødende Kvindes Veer, der bebuder, at et nyt Liv er i Frembrud med nye Forhaabninger og nye Forjættelser«.

Denne nye genfødsel, der skal give ham den mistede kraft tilbage, er gennem moderen knyttet til forsagelse, lidelse, opofrelse. Men Per er ikke til sinds at forsage, og i lidelsens natur har han endnu ingen indsigt. Forvandlingen fra lykkebarn til livsforsagende og lidende kristen bliver ikke gennemlevet, men afbrydes på halvvejen. Det billede, han nu udkaster for sit liv, er i grunden blot en banalisering af det, han hidtil har levet på, men urent blandet op med forestillinger om forsagelse og bortvendthed, der kun forkrøblet kan udfolde sig deri.

Han slår sig for en tid ned på herregården Kærsholm, og »Hvad der hin Nat paa Dampskibet havde samlet sig hos ham af aandeligt Sprængstof, forpuffede i det sommerlige Friluftsliv, han her førte«. Den religiøse krise bliver til stille natur-

sværmeri, vegetativ opgåen i idyllen. Denne naturdyrkelse fører ham til pastor Blombergs forkyndelse, en kristen panteisme, som bekræfter Per i hans egne erfaringer og yderligere kommer ham i møde, fordi den ikke stiller overvættede store krav til personligheden. Men det varer længe, før Per overgiver sig til kristendommen, for jævnsides med disse erfaringer løber en stigende forståelse af, at han ikke hører hjemme i dette milieu. Han er og bliver en fremmed, både her og i det jødiske rigmandshus. Han er en Kain. Følelsen af at være et udvalgt lykkebarn forvandler sig til følelsen af at være forbandet. Det ord, som faderen engang havde anvendt mod ham: »»Fredløs og ustadig paa Jorden være hver den, der trodser Herren« – Det Ord var nu gaaet i Opfyldelse. Kains Skæbne hvilede over ham . . .«. Men netop denne følelse fører ham til et religiøst gennembrud, og det har sine grunde. Per er nemlig forelsket i præstens datter Inger, og denne forelskelse, som han ikke tror gengældt, gør for alvor Kainsfølelsen pinlig, men i samme øjeblik han aner, at forelskelsen er gensidig, forvandles den, idet den forstås og tolkes religiøst. Kains skæbne bliver den bod, han må betale for sit vildfarne liv i København. »Den Pagt med Lykken, han havde levet paa, det var et Forbund med Djævelen, med Satan. Og denne havde jo redelig betalt ham efter Overenskomsten«. Af denne erkendelse vokser angeren og til slut bønner. Han har forbrudt sig før, det ved han, men han ved også, at han nu er på ret vej. Kains skæbne eller bodsgangen varer ikke evigt, og den fører mod det forjættede land. Og på vandringen bliver Kainsmærket for Pers forvirrede følelsesliv til et signet tegn, han er alligevel en udvalgt. Idet han tænker på alle de gange, hvor han kunne være blevet selvødelæggelsens sikre bytte, Fru Engelhardt, Nanny og alle de andre fristelser, falder det ham i øjnene, at han hele tiden, gennem sin præsteslægt, har stået i forbindelse med livsbevarende magter. »Den sideniuske Arv, som han har kaldt sit Livs Forbandelse, den var netop den Amulet, det signede Tegn, han havde baaret paa sig i det skjulte, og som han kunde takke for, at det dog ikke var gaaet ham værre, end det var«. Han har været beskærmet af »Guds egen Aand, Biblens hellige Aand, den Kristnes Fylgje«. Først nu forstår han, hvad det religiøse gennem-

brud betyder, først nu i erkendelsen af det styrende forsyn i sit liv, »fuldbyrdedes i hans Sjæl det store Under, den ny Menneskefødsel, der saa længe havde været forberedt«. Lykke-Per er da atter for sin egen følelse en udvalgt og en genfødt. Hans fremtids liv står for ham som et jævnt og muntert, virksomt liv i inderlig forening med den, han længes efter.

Således fik Per da på en måde alt det igen, han havde mistet. Han er ikke nogen førerskikkelse, og han er ikke skabt for den høje, lidenskabelige kærlighed, Jakobes stormende hengivelse erstattes af Ingers kyske blufærdighed. Hans arbejde er ikke omdannelsen af Danmark til en industristat, blot en dræning af et engareal. Men forestillingen om det personlige forsyn og genfødslen er stadig den samme, og den er stadig knyttet til en udadvendt holdning mod det naturlige liv. Alt gentages, men i et stilfærdigt og troskyldigt mønster.

Hos læseren opstår der hurtigt tvivl om Pers nye forståelse af sig selv, for det første fordi den overalt er skildret med ironi, og for det andet og vigtigste fordi det kun delvis er ham selv, der skaber den. Så snart Per kommer til Kærsholm, begynder hofjægermesterinde Prangen i al stilhed at arbejde for hans omvendelse og hans ægteskab, og hun har heldet med sig. Ganske som i tiden i København påvirker andre Per, digter ham ligesom om og skaber forestillinger og længsler i ham, der er fremmede for hans væsen. Men det er ikke blot læseren, der tvivler, Per gør det også selv. Efterhånden som hans selverkendelse vokser, bliver han mere og mere usikker, men han forsøger overalt at nedkæmpe sin tvivl og sin voksende modløshed.

Imidlertid begynder han også at forstå, at han må dybere ned i sin erkendelse. Han gribes af en »uophørlig voksende Trang til at komme tilbunds i sig selv«, og tager atter fat på filosofisk læsning. Her er det da han ender ved to grundholdninger over for tilværelsen, det evige enten-eller: livshengivelse eller livsforsagelse. Det gælder her om at gøre sig klart, hvad disse begreber dækker over.

Livshengivelsen har vi allerede bestemt, det var Jakobes holdning, livet i optagethed af verden, i udadrettet kamp og arbejde i et forpligtende fællesskab. Livet i kærlighed og selvudfoldende virksomhed. Denne holdning er overalt i bogen be-

stemt ved dens naturlighed, således i portrættet af Georg Brandes. Han er naturtonen i tidens litteratur, de store skoves Pan, der med sin tryllefløjte har lokket det degnetunge danske folk ud til livsforyngelsens kilder. Denne holdning er ikke Pers, vi har set, hvorledes han troede sig genfødt og udvalgt til den, og hvorledes denne illusion måtte sprænges.

Men nu den anden holdning, livsforsagelsen. Om den hedder det, at den er »Selvets Fornægtelse, Jeg'ets Udslettelse«, men der menes noget bestemt med selvet og jeget. Der menes det naturlige selv, det naturlige jeg og dets krav. Derfor kan Sokrates tages til indtægt for den: »Medens vi lever, vil vi kun da komme erkendelsen nærmest, naar vi har saa lidt som muligt med Legemet at skaffe og ikke mere Omgang med det, end det er højst nødvendigt, og ikke lader os opfylde af dets Natur«. Livsforsagelsen bliver da naturens fornægtelse, de naturlige krav udslettelse, »en brændende Tro, der fortærede selve Blodets Grunddrifter«. For denne forsagelse viger Per tilbage, ikke alene fordi den er bortvendthed og ensomhed, men tillige fordi den rummer en forfærdende længsel efter smerte og lidelse: »Bespis mig, o Herre, med Taarebrød og giv mig bredfuldt Maal af Taarer at drikke«.

Han kan således hverken vende sig mod verdens børn eller mod de kristne, og »allermindst kunde han vende tilbage til den blombergske Uskyldighedstilstand«. Hans tvivl, usikkerhed, splittelse er tilsyneladende ubodelig. Der findes ingen anden vej end at vælge, men han kan ikke vælge. Efter en tid lang at have trøstet sig med, at selve tvivlen ejer »Genfødselsens Kraft«, når Per endelig så langt i sin udvikling, at den sande erkendelse kan bryde igennem. Denne erkendelsesproces er som en forkortet og hektisk udgave af hele romanen, sådan som vi i det foregående har skildret den.

Den forståelse af sin egen livsvej, som Per nåede frem til, afsløres som en vildfarelse på ganske den samme måde som tidligere, nemlig gennem afmagtsfølelsen, men her er den forstørret og giver sig voldsommere udtryk. »Hans Liv var spildt, hans Kraft forødt! Han var som et Ur, hvoraf man Stykke for Stykke havde udpillet hele det drivende Værk«. Af denne følelse drives han ud i et nyt forsøg på at finde hjem. Og i dette forsøg

gennemlever han sit livs grundspænding: livshengivelse, livsforsagelse.

Midt i sin afmagt og hvileløshed, i sin »gildingsagtige Livshunger«, bliver Per forelsket i sin egen ungdom. Med bevægelse betragter han et billede af sig selv som ung, og det kalder længsler frem i ham, som han troede borte. I et desperat forsøg på at overvinde sin melankoli beslutter han sig til at tage til København for endnu en gang at tage et basketag med sin skæbne. En forbigående følelse holder ham tilbage, men »En anden og stærkere Angst drev ham ud mod Livets Røre«. Da Per kommer til København og her konfronteres med sin fortid, forstår han, at han har taget fejl. Den følelse, der i sin tid drev ham bort fra København, bunder dybt i hans natur. Han skriver til Inger: »Jeg har derved fundet mere Sammenhæng i mit Liv, og alene i dette er der en stor Tilfredsstillelse. Det er da ikke, som jeg undertiden i mismodige Øjeblikke har troet, det blinde Tilfælde, der har raadet for min Skæbne. En indre Magt, hvilken denne nu er, har haft Styret over min Livsbaad, selv naar den tilsyneladende har drevet om for Vind og Vove, – det har jeg da ogsaa før meget tydelig følt. Jeg vil nu tro paa, at naar jeg blot vedblivende lader dette selvvirkende Styreapparat bestemme Kursen, kommer jeg nok tilsidst derhen, hvor jeg skal«. Den indre styremagt, som har bestemt hans liv og skabt sammenhæng i det, har han før tolket forkert, og derfor blev hans livsbane en lang række af illusionstilstande, saadan som vi har skildret det. Først nu, sent i livet, forstår han den: »Naar han trods al den Medgang, han havde haft, ikke var bleven lykkelig, saa var det, fordi han ikke vilde være lykkelig i almindelig Forstand«. Den indre styremagt »det var hans instinktmæssige Fornemmelse af, at det var i Ensomheden, hans Sjæl havde hjemme, at det var Sorgen og Smerten, hans Liv tilhørte«. Og han forstår nu ogsaa den på en gang dragende og ængstende magt, livsforsagelsen har haft over ham. »Den store Lykke, han i Blinde havde søgt, det var den store Lidelse, det var hint ulægelige Savn, som Pastor Fjaltring saa ofte havde prist for ham og kaldt de Udvalgte guddommelige Naadegave«. Det er da ved livsforsagelsen, Lykke-Per ender. Hans væsen kan kun forløses i bortvendtheden, smerten og ensom-

heden. »Der er jo, som du veed, ogsaa Planter, som kun trives i Skyggen og Kulden, og som endda bærer Blomster«, siger han til Inger.

Bogens slutning skildrer Pers smerteligt bevægede afsked med livet og hans sidste ensomme år ved Vestkysten. Vejen frem mod selvet er endelig gået til ende, illusionen erstattet af erkendelsen.

Hele denne lange udviklingshistorie er i kort begreb skildringen af, hvorledes Per med sin illusoriske holdning mod det naturlige liv bestandig tolker sit eget væsen forkert i angst for at give sig den livsforsagelse i vold, som er hans egentlige bestemmelse. Den er tillige skildringen af, hvorledes den tilværelse, han i angst er flygtet fra, forvandler sig til velsignelse i samme øjeblik, han hengiver sig til den i forståelse af, at den er i overensstemmelse med hans væsens grund.

Denne læsning af bogen kan bekræftes, idet vi kan sammenholde den med de fragmenter til en tolkning, som rummes i Pers efterladte dagbogoptegnelser. Det problem, min analyse har været rettet imod, identitetsproblemet, bestemmes ogsaa af Per som det væsentlige. Han skildrer det således: Så længe vi er unge, stiller vi ubeskedne fordringer til tilværelsens styrende magter, vi vil, at de skal åbenbare sig for os, og vi forlanger at kontrollere og korrigere dem. Når vi bliver ældre søger vi sammenhængen og meningen i livet, formålet med vor kamp og liden. Men vi ender ved identitetsproblemet. Vi standses »af en Stemme fra Dybet af vort Indre, en Spørgelsesstemme, der spørger: Men hvem er du selv? Fra den Dag kender vi intet andet Spørgsmaal end dette ene. Fra den Dag er vort eget, sande Jeg blevet den store Sfinx, hvis Gaade vi stræber at løse«. Det gælder at erkende, hvem man i virkeligheden er og da at gå ind under sin egen nødvendighed. Først da bliver identitetsfølelsen virkelig, først da er sammenhængen i livsbanen og personligheden ikke en digtet, men en sand. Når Per skriver, at det gælder at ville sig selv i guddommelig nøgenhed for at nå den virkelige frigjorthed, så ligger der deri ikke alene fordringen om at blive sig selv bevidst, men tillige kravet om lidenskabeligt at acceptere sin egen erkendelse, om frygtløst at ville være den, man er. »Kristi Liv og Historie lærer os i Virkeligheden intet ud over dette (som er en gammel Visdom), at der kun er eet,

der overvinder Lidelsen, og det er Passionen«. Per erkender, at han er bundet af hele sin opdragelse og hele sin slægtsarv, at »Gravens Korsmærke blev tegnet paa hans Pande og Bryst samme Dag, han saae Lyset«. Han er en Kain, lukket ude fra livet i fællesskab og kærlighed. Han er en nødvendighed underkastet, men selve denne nødvendighed forvandler sig til frihed, idet han hengiver sig til den og lidenskabeligt kommer den i møde. Men selv om hans bundethed vendes til velsignelse, kan han ikke ønske den for andre, derfor forlader han sine børn, og derfor testamenterer han sin formue til Jakobes skolehjem. Men det er et bevis på hans forkyndelses lødighed, at efterlevelsen af kravet til personligheden om at erkende sig selv og ville sig selv endog i hans tilfælde kan skabe en bærekraftig lykke og harmoni.

IV

Lykke-Pers udvikling kunne, som vi nu har set det, analyseres ud fra de tre grundbegreber: lidenskab, illusion og erkendelse. Med ganske de samme begreber kan *Hjemløs* beskrives, også Otto Krøyers liv fremtræder som en lang række af illusions-tilstande. Og her er det mærkeligt og tankevækkende, at skildringen af disse illusionstilstande i de to romaner udviser væsentlige lighedspunkter. Vi har set, hvorledes Lykke-Per bestandig troede sig genfødt og udvalgt til et nyt liv, og denne forestilling om genfødsel og om at besidde skæbnens særlige bevågenhed og velvilje svarer ganske nøje til det, Otto Krøyer oplever på sin vej mod idealet.

Ottos lidenskab er vendt mod det ideale, men som vi så det, fik hans længsel en forkert retning under Schjøtts påvirkning. Otto tror, at det ideale er at finde i det æstetiske, i livsnydelse og skønhedsdyrkelse, og hans stræben efter idealet slår fejl. Hver gang han tror at have grebet det, forsvinder det ud af hænderne på ham og lader ham tilbage med følelsen af at have svigtet eller grebet vild. Men afmagtfølelsen erstattes regelmæssigt af en tro på at være genfødt og udvalgt til det overordentlige.

Begge de to hovedpersoner begynder med at stille fordringer

til livet på deres personligheds vegne, men fordringerne indløses ikke, fordi deres stræben er usand og i strid med det virkelige. Til slut sprænges illusionen på afgørende måde, og tværtimod at stille krav forstår de, at de må betale: »Derfor ere vi Adelsmænd«, siger Otto, »vi maae betale«. Og da Lykke-Per har bragt det sidste offer og forlader sin hustru og sine børn, vender han uvilkårligt blikket mod himlen: »Er det nu nok?«. For dem begge gælder det, at de er bundet af en nødvendighed, og at de til sidst forstår det. For Otto er nødvendigheden tilværelsens skønne retfærdighed, og for Lykke-Per er det hans egen personlighed. Og begge giver de sig denne nødvendighed i vold og den forvandler sig til frihed.

Hos Goldschmidt kunne menneskets opgave udtrykkes i ordene om at *erkende ordenen*, og det vil sige at erkende det ideale i tilværelsen og i sig selv og gennem sin erkendelse at *bringe sig i orden* ved at hengive sig til tilværelsens idé og ved at udvikle sin ideale sjæl. Hos Pontoppidan er det menneskets opgave at *erkende sig selv* og *at ville sig selv*. I disse formuleringer ligger forskellen mellem de to romaner. I den naturalistiske udviklingsroman er mennesket i en meget pinlig forstand overladt til sig selv. Der er ikke længer nogen guddommelig verdensorden, der griber ind eller nogen ideal personlighed, der kan vise vej gennem livet. Lykke-Per møder ingen De Castro og får ingen livsanskuelse forærende og ingen livsvej anvist. Den eneste mulighed for Per går gennem erkendelsen af selvet og kærligheden til den personlige skæbne.

Og så alligevel – det har sig jo på en særlig måde med denne løsning, fordi den ikke er en ophævelse af problemerne, men i en vis forstand en fastholdelse af dem. Lykke-Per er bundet af sin arv og sit milieu, han splittes fordi han gør oprør mod sin bundethed, og han overvinder den til sidst ved at give sig den i vold. Fra Jakobes og hele hendes holdnings niveau må Pers sidste år tage sig ud som en resignation, og fra livsforsagelsens standpunkt må den tage sig ud som en sejr. Fra Pers eget synspunkt når han den virkelige frigjorthed og den højeste lykke, men han ønsker ikke andre sit eget Kainsmærke.

I Pontoppidans næste store roman, *De dødes Rige*, anskueliggøres i to personers skæbne de poler, hvorom Pontoppidans

skæbneopfattelse svingede. Den ene er Jytte Abildgaard, der overvindes af kræfter i sig selv, som hun ikke behersker: »Det var gaaet hende som Barnet, der foer vild i Skoven og af lutter Angst styrtede sig dybere og dybere ind i Vildmørket. -- Men hun havde jo forudset det altsammen! Fra den første Gang, hun stirrede ind i sin Sjæls uvejsomme Tjørnekrat og med panisk Skræk flygtede for Mørket og de røde Rovdyrøjne derinde, havde hun kendt sin Skæbne«. Og den anden er Torben Dihmer, for hvem det bliver en religiøs overbevisning, at man skal elske sin skæbne som en brud sin brudgom. Om dette siger han selv, at »vi Mennesker først faar Fred i Sjælen, naar vi holder op med at ville fuske den store Verdensmester i Haandværket og ligesom daarlige Skuespillere forvrænge og forfladige den Rolle, vi har faaet tildelt i hans Drama«.

Litteratur

I.

- M. Goldschmidt: Hjemløs I-III. Kbhvn. 1857.
M. Goldschmidt: Nord og Syd III. Kbhvn. 1857.

II.

- Poul Møller: Udvalgte Skrifter v. Vilh. Andersen, 2. Bind. (Forberedelser til en Afhandling om Affectation og Tanker om Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed).
F. C. Sibbern: Menneskets aandelige Natur og Væsen. 1. Del 1819, 2. Del 1828.
M. Goldschmidt: Livserindringer og Resultater II. Kbhvn. 1877.
Hans Brøchner: Det Kristelige og det Humane I-III. Nyt dansk Maanedskrift, 2. Bind. Kbhvn. 1871.

III.

- J. P. Jacobsen: Darwins Theori I-II. Nyt dansk Maanedskrift, 1. Bind. Kbhvn. 1871.
Henrik Pontoppidan: Lykke-Per I-III. Kbhvn. 1907.
J. P. Jacobsen: Niels Lyhne. Samlede Værker udg. af Morten Borup, 2. Bind. Kbhvn. 1926.
Georg Brandes: Strauss: Den gamle og den nye Tro. Nyt dansk Maanedskrift, 4. Bind. Kbhvn. 1872.
Henrik Pontoppidan: Undervejs til mig selv. 2. udg. Kbhvn. 1954.
Henrik Pontoppidan: Erindringer. Udg. af Esther og Thorkild Skjerbæk. Kbhvn. 1962.
Georg Brandes: Aristokratisk Radikalisme. Tilskueren. Kbhvn. 1889.

IV.

- Henrik Pontoppidan: De Dødes Rige I-V. Kbhvn. 1912-16.

Aage Lærke Hansen (f. 1939), stud. mag., amanuensisvikar i nordisk litteratur ved Aarhus Universitet.